

ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای اصول شهرسازی ایرانی اسلامی^۱

* ابوالفضل مشکینی

E-mail: meshkini@modares.ac.ir

** اکرم قاسمی

E-mail: a.ghasemi@modars.ac.ir

*** مهدی حمزه‌نژاد

E-mail: hamzenejad@iust.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۱/۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۷/۱۹

چکیده

در این مقاله، چهار اصل مسجدمحوری، محله‌محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی با استفاده از تکنیک دلفی به عنوان اصول محوری شناسایی و به کار گرفته شده است. هدف ارزیابی شهرهای جدید بر مبنای اصول شهرسازی ایرانی اسلامی است. از این رو، شهر جدید هشتگرد از پرونق‌ترین شهرهای جدید ایران، با ۲۲۸۱۹ هزار نفر جمعیت که در نزدیکی شهر تهران و کرج قرار دارد، به عنوان نمونه، بررسی شد. نوع تحقیق کاربردی و روش پژوهش توصیفی تحلیلی است؛ تجزیه و تحلیل و سنجش شاخصه‌ها، به روش آماری مقایسه میانگین‌ها (آزمون T تک نمونه‌ای) انجام شد. براساس نتایج به دست آمده، آزمون T تک‌نمونه‌ای میانگین ۲۲۶/۴۱ را برای شهر جدید هشتگرد نشان می‌دهد. اختلاف این میانگین با امتیاز حد متوسط ۴۳/۵۹ واحد بوده که با توجه به سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ می‌توان این اختلاف را معنادار دانسته و چنین نتیجه‌گیری کرد که چهار اصل مسجدمحوری، محله‌محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری، شهر جدید هشتگرد مورد توجه جدی قرار نگرفته، با هویت ایرانی اسلامی فاصله دارد.

کلید واژه‌ها: شهرسازی ایرانی - اسلامی، مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری، طبیعت‌گرایی، شهر جدید هشتگرد، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت.

۱. مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با عنوان «ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای شاخصه‌های

شهرسازی ایرانی اسلامی» از دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۹۱ می‌باشد.

* استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس

** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسوول

*** استادیار معماری دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران

مقدمه و طرح مسأله

هویت مفهومی است که به خودی خود، خاصیتی پیچیده و چند بعدی دارد، و هنگامی که این مفهوم، در ارتباط با شهر قرار می‌گیرد، پیچیدگی‌اش دوچندان می‌شود. هویت مفهومی است که در درون خود با دوگانه‌ی تشابه و تمایز همراه است. تشابه میان اجزائی که با آنها در یک گروه قرار می‌گیرد و تمایز از دیگران. هنگامی که از هویت شهر صحبت می‌شود، باید از یک‌سو ویژگی‌های یک محدوده‌ی جغرافیایی را که در ذهن به‌طور منطقی با یکدیگر مرتبط‌اند و می‌توان آن‌ها را به‌عنوان یک کل منسجم به‌طور درآورد در نظر گرفت، و از سوی دیگر بخشی از هویت در گرو وجوه تمایز و تفاوتی است که باعث می‌شود آن محدوده را از سایر محدوده‌های مجاورش تشخیص دهیم و جدا کنیم. فقدان در هر کدام از این مراحل، باعث می‌شود که هویت شهر در ذهن کنشگرانش، با اختلال مواجه شود. مهم‌ترین مسأله در ارتباط با شهرهای جدیدی که ساخته می‌شوند، مسأله‌ی هویت‌یابی است؛ زیرا مهم‌ترین عاملی که شهر و ساکنین‌اش را به هم پیوند می‌دهد، خاطراتی است که ساکنین از حضور در مکان و از کنش با دیگران در ذهن دارند و با آن خاطرات با شهر و دیگر شهروندان احساس تعلق و اشتراک می‌کنند. شهر جدید برای آن‌که به جایی تبدیل شود، برای آن‌که هویت بیابد و از ناکجا بودن تغییر بیابد، ناگزیر است تا از یک سو، تصویری خوانا از خود ارائه دهد و با استفاده از نشانه‌های شهری، وجوه تمایز و تشابه را در خود ایجاد کند. و از سوی دیگر خاطره‌ای در ذهن ساکنین‌اش بیافریند تا میان شهر و ساکنین، حس تعلق به وجود آید (لینچ، ۱۹۵۹: ۱۲).

طی دهه‌های گذشته، فکر لزوم احیای ارزش‌های اسلامی در شهرهای مسلمان یا حداقل آگاهی به این امر که مجتمع‌های مسلمانان در گذشته هویت خاص خود را داشته‌اند که امروزه آن را از دست داده‌اند، رشد یافته است. با ظهور انقلاب اسلامی در ایران که صفت اسلامی ویژگی فرهنگی آن را برجسته می‌سازد و با بیداری سایر ملل اسلامی، این امید که بتوان مجتمعی را بر مبنای اصول و ارزش‌ها و تفکر اسلامی بنیان نهاد، افزایش یافت. در مورد شهرهای جدید می‌توان استدلال کرد که این مجتمع‌ها به دلیل این‌که تمام مراحل شکل‌گیری از مطالعه در انتخاب محل تا مراحل برنامه‌ریزی و طراحی و ساخت، طی برنامه‌ی زمان‌بندی مشخصی انجام می‌شود، و اصولاً مجتمع‌هایی کامل و به دور از بافت‌های شهری موجود (و قاعدتاً تا حدّ زیادی خودکفا) هستند، در صورت مورد توجه قرار گرفتن اصول و ارزش‌های اسلامی در آنها، خواهند توانست

سیما و بافتی معنی‌دار با هویتی کامل را که بتواند محل مراجعه و ارزیابی قرار گیرد، به نمایش بگذارند. به این ترتیب به نظر می‌رسد که طراحی و ایجاد شهرهای جدید، مناسب‌ترین موقعیت را برای ارائه الگویی به‌عنوان شهر اسلامی معاصر در اختیار کلیه‌ی تصمیم‌گیرندگان، طراحان، برنامه‌ریزان و به‌ویژه مجریان قرار داده است. شهرهای جدید می‌توانند با تجلی اصول و ارزش‌هایی که برگرفته از تعالیم عالی‌ی اسلام هستند، نمایشی از شهر اسلامی را محقق سازند. مقصود از اصول و ارزش‌های برگرفته از تعالیم اسلام، آن دسته از شاخصه‌هایی است که منبعث از تعالیم اسلامی هستند که باید در شهرهای جدید مورد عنایت ویژه قرار گیرند. طراحی و ایجاد شهرهای جدید، یکی از بهترین فرصت‌ها برای ایجاد و معرفی مجتمعی برای زیست مسلمانان بر مبنای تعالیم اسلام و ارزش‌های فرهنگی جامعه اسلامی است که متأسفانه استفاده مناسب از این فرصت به عمل نیامده است. به بیان دیگر، تجربه، زمینه و موقعیتی که می‌توانست به‌عنوان فرصت و بستری برای احیای ارزش‌های اسلامی و معرفی الگویی مناسب برای محیط زندگی انسان مسلمان، ایفای نقش ارزنده را عهده‌دار شود، عموماً برخلاف این موضوع عمل کرده و به‌صورت تقلیدی نو و تازه از شهرهای معاصر یا تقلیدی از الگوهای بیگانه ظاهر شدند. مسجد محوری، محله محوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی نمونه‌هایی از اصول برگرفته از تعالیم اسلامی هستند که باید در طراحی و برنامه‌ریزی شهری شهرهای جدید به آنها توجه شود. از این‌رو شهر جدید هشتگرد از پررونق‌ترین شهرهای جدید ایران، با ۲۲۸۱۹ هزار نفر جمعیت که در نزدیکی شهر تهران و کرج قرار دارد، به‌عنوان نمونه، بررسی شد.

سؤال‌های پژوهش

- ۱- اصول شهرسازی ایرانی - اسلامی کدامند؟
- ۲- شهر جدید هشتگرد، به‌عنوان یک سکونت‌گاه جدید به چه میزان از اصول شهرسازی ایرانی - اسلامی تبعیت کرده است؟

چارچوب مفهومی پژوهش

- ۱- مهم‌ترین اصول مطرح شده توسط نظریه‌پردازان از شهر اسلامی و تناظر آنها با مفاهیم پایه اسلامی
اندیشمندان مسلمان و غیر مسلمان در حوزه جغرافیایی، شهرسازی و معماری مطالعاتی در زمینه شناسایی اصول شهر اسلامی انجام داده‌اند که برای تنظیم اصول، برخی از آنها،

از آیات و روایات و برخی دیگر از هویت تاریخی معماری و شهرسازی مسلمین استفاده کرده‌اند. از جمله این اندیشمندان می‌توان به هشام مرتضی اشاره کرد. ایشان با تکیه بر قرآن و سنت، بر برخی از اصول مهم شهر اسلامی تأکید کرده‌اند؛ تصویری که از اسلام در مطالعه وی ظهور می‌کند، اسلام را شیوه‌ای برای زندگی به همراه آرمان‌ها و ایده‌آل‌های اجتماعی می‌داند (مرتضی، ۱۳۸۷). نجم‌الدین بemat دیگر اندیشمندی است که شهر اسلامی را از لحاظ تفکر ایمانی و توحیدی آن بررسی و توصیف می‌کند و به ذکر برخی از اصول مهم شهر اسلامی می‌پردازد (بemat، ۱۳۶۹). بسیم سلیم حکیم نویسنده کتاب شهرهای عربی اسلامی تلاش کرده است، برخی از اصول معماری و شهرسازی از نقطه نظر اسلام را استخراج کند (حکیم، ۱۳۸۱). هشام جعیط نیز در کتاب کوفه: پیدایش شهر اسلامی در شناساندن الگو و ریشه و روشن ساختن طرح اولیه شهر اسلامی تلاش کرده است (جعیط، ۱۳۶۵). آموس راپاپورت (۱۳۶۶)، لئو ناردو بنه ولو (۱۳۶۹)، آیرا ام لاپیدوس (۱۳۶۷)، اکارت اهلرز (۱۳۷۳)، دتمان (۱۳۴۸)، ویرث (۱۳۷۹)، اهلرس (۱۳۷۰) و غیره از دیگر اندیشمندانی هستند که هر یک در مطالعات خود تلاش کرده‌اند فضای شهر اسلامی را با استفاده از اصول معماری و شهرسازی اسلامی توصیف کنند و یا به تهیه الگوی شهر اسلامی مبادرت ورزند؛ همچون دتمان، ویرث، اهلرس جغرافی‌دانان آلمانی که اقدام به انتشار الگوی توصیفی از شهر خاورمیانه اسلامی کرده‌اند.

در ایران نیز می‌توان به تعدادی از پژوهشگران اشاره کرد که کوشیده‌اند شهر اسلامی را توصیف کنند؛ از جمله آن‌ها می‌توان به حسین نصر اشاره کرد. وی مهم‌ترین اصول در معماری و شهرسازی دوران اسلامی را در قالب سه اصل عدالت‌محوری، اصل سیر کثرت به وحدت و اصل از ظاهر به باطن می‌داند. ایشان به ذکر اصولی می‌پردازد که در فضای شهری مسلمین باید مورد توجه قرار گیرد (نصر، ۱۳۷۴). محمد نقی‌زاده معتقد است مناسب‌ترین تعریف شهر اسلامی را باید از متون اصیل اسلامی و به‌ویژه قرآن کریم استنتاج کرد. وی شناسایی ویژگی‌ها و صفات شهر اسلامی را از ضرورت‌های اولیه دانسته است. به اعتقاد وی در هر شهر سه رکن وجود دارد: انسان، ارتباطات و کالبد؛ که انسان، فرد مؤمن؛ ارتباطات، اسلامی و کالبد شهر، مبانی اسلام است (نقی‌زاده، ۱۳۸۷). وی همچنین به توصیف و اهمیت برخی از اصول معماری و شهرسازی همچون نقش طبیعت در ایجاد محیط زندگی مسلمانان پرداخته است (نقی‌زاده، ۱۳۸۳ و ۱۳۷۹). از دیگر پژوهشگران ایرانی می‌توان به نقره‌کار (۱۳۸۷)، شکوئی

(۱۳۶۹)، رضوانی (۱۳۶۷) و غیره اشاره کرد که هر یک در مطالعات خود در توصیف شهر اسلامی می‌کوشند. با بررسی این مطالعات، با توجه به حساسیت بیشتر اسلام‌شناسان، جغرافی‌دانان، شهرسازان و معماران بر چهار اصل مسجدمحوری، درون‌گرایی، محله‌محوری و طبیعت‌گرایی، می‌توان چهار اصل مطرح شده را به‌عنوان مهم‌ترین اصول شهرسازی ایرانی اسلامی مطرح کرد.

جدول ۱: اصول مطرح شده توسط نظریه‌پردازان از شهر اسلامی و تناظر آنها با مفاهیم پایه اسلامی

اصول شهر اسلامی	نظریه‌پردازان مطرح‌کننده	مفهوم کلی	زیربنای مفهومی در اسلام
مسجدمحوری	گرایار، ۱۳۹۰؛ کونثو، ۱۳۸۴؛ اهلرز، ۱۳۷۳؛ دتمان، ۱۳۴۸؛ بنه‌ولو، ۱۳۶۹؛ لاپیدوس، ۱۳۴۸، ۱۳۴۶؛ راپاپورت، ۱۳۶۶؛ مارشه، ۱۳۰۰، ۱۳۳۶؛ الصیاد، ۱۳۷۰؛ مرتضی، ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷؛ نقره‌کار، ۱۳۸۷؛ فلامکی، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵؛ نصر، ۱۳۷۴؛ و غیره	تشخص مسجد در محله و شهر	رابطه انسان با خدا و خود و جامعه
درون‌گرایی	گرایار، ۱۳۹۰؛ بنه‌ولو، ۱۳۶۹؛ جمعیت، ۱۳۶۵؛ الصیاد، ۱۳۷۰؛ مرتضی، ۱۳۸۷؛ نقره‌کار، ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷؛ پاکزاد، ۱۳۶۵؛ افشارنادری، ۱۳۷۴؛ پیرنیا، ۱۳۷۴؛ نصر، ۱۳۷۵، مؤمنی، ۱۳۶۵؛ و غیره	عدم تظاهر بیرونی خانه‌ها و رعایت اصل سلسله‌مراتب و محرمیت در فضای شهری	رابطه انسان با خود و طبیعت
محله‌محوری	گرایار، ۱۳۹۰؛ اهلرز، ۱۳۷۳؛ دتمان، ۱۳۴۸؛ ریمون، ۱۳۷۳؛ بنه‌ولو، ۱۳۶۹؛ لاپیدوس، ۱۳۴۸، ۱۳۴۶؛ راپاپورت، ۱۳۶۶؛ مارشه، ۱۳۰۰، ۱۳۳۶؛ جمعیت، ۱۳۶۵؛ مرتضی، ۱۳۸۷؛ نقره‌کار، ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷؛ پاکزاد، ۱۳۶۵؛ فلامکی، ۱۳۶۵؛ توسلی، ۱۳۶۶، نصر، ۱۳۷۴؛ مؤمنی، ۱۳۶۵؛ و غیره	روابط گرم همسایگی	رابطه انسان با جامعه و طبیعت
بهبود گرایی	جمعیت، ۱۳۶۵؛ مرتضی، ۱۳۸۷؛ نقره‌کار، ۱۳۸۷؛ نقی‌زاده، ۱۳۸۷؛ نصر، ۱۳۷۷، مؤمنی، ۱۳۶۵؛ شکوئی، ۱۳۶۹؛ رضوانی، ۱۳۶۷؛ و غیره	وجود گرم طبیعت در زندگی مردم	رابطه انسان با طبیعت و خدا و خود

منبع: مشکینی و همکاران: ۱۳۹۴

مطابق جدول فوق می‌توان تناظر قابل توجهی بین چهار شاخص برتر شهر اسلامی با روابط پایه انسان‌شناسی اسلامی یافت. اگر چه مهم‌ترین مظهر زیر بنای نظری ارتباط انسان با خدا در مسجدمحوری، ارتباط انسان با خود در درون‌گرایی، ارتباط انسان با جهان هستی در طبیعت‌گرایی و ارتباط انسان با هموعان خود در محله‌محوری قابل بررسی است؛ ولی مطابق جدول فوق می‌توان در هر اصل، ترکیبی از پاسخ به ارزش‌های گوناگون را مشاهده کرد (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱-۲۲).

۲- مفاهیم و دیدگاه‌ها

۲-۱- شهر اسلامی (۱)

شهر اسلامی، شهری است که به طور نسبی، براساس اصول و آموزه‌های قرآنی و نبوی ساخته شده است (جمالی‌نژاد و همکاران، ۱۳۹۰: ۳۳). شهر اسلامی ماهیتی است بالقوه که می‌تواند در هر زمان و مکانی با توجه به فن‌آوری و مصالح و دانش و هنر و فرهنگ بومی (که با اصول و ارزش‌های اسلامی در تعارض نباشند) تفسیر و تجلی خاص خویش را داشته باشد (نقی‌زاده، ۱۳۸۳: ۶۹).

درباره ماهیت و مفهوم شهر اسلامی براساس دیدگاه‌های مختلف، نظریه‌هایی متفاوت و بحث‌انگیز ارائه شده است. در اینجا دیدگاه‌های مطرح در این زمینه به سه دسته تقسیم شده‌اند (باقری، ۱۳۸۶: ۷۶).

دیدگاه اول: شهر اسلامی به‌عنوان ائمت اسلامی (بی‌ارتباطی کالبد و محتوی):

گروهی معتقدند شهر اسلامی محدود به زمان و مکان خاصی نیست و مفهوم امت اسلامی از آن استنباط می‌شود. بر این اساس دیدگاهی وجود دارد که شهر اسلامی را با عنوان شهر مردم دیندار و معتقد معرفی می‌کند و تعریف شهر اسلامی را منوط به مردمی می‌داند که اعتقادات اسلامی دارند. در این دیدگاه، شهر اسلامی به‌عنوان شهر دینی مطرح می‌شود که صرف‌نظر از مکان‌های فیزیکی، صرفاً به دلیل وجود مردم دیندار و معتقد شهر دینی می‌شود.

دیدگاه دوم: شهر اسلامی شهری براساس قوانین و دستورات اسلام: دیدگاه دیگر

این است که شهر اسلامی حاصل اعتقادات اسلامی و درک قوانین و اصول اسلامی است. ویژگی اساسی آن از دو عامل قرآن و سنت نشأت گرفته است که دارای وجوه تمایز بارزی ناشی از ایدئولوژی، تفکرات و باورهای غالب اسلامی است. مبانی نظری طرح و ساخت آن مشتمل بر اصول، معیارها، ضوابط و قوانین اسلامی است. این عده

معتقدند که شهر اسلامی دارای هویت خاص فرهنگی، تاریخی و فضایی است و ارتباط ساختاری بین دین و فضای مصنوعی را نشان می‌دهد.

دیدگاه سوم: شهر اسلامی حاصل دستاورد فرهنگ و تمدن اسلامی: دیدگاه دیگری نیز وجود دارد که شهر اسلامی را حاصل فرهنگ و تمدن اسلامی می‌داند و معتقد است که شهرسازی اسلامی ناشی از تمدن و دستاورد تولید فرهنگی مسلمانان است. این عده معتقدند که گرچه زندگی شهری در جهان اسلام اهمیت زیادی داشته است، هیچ‌گونه مدرک تصویری از شهر اسلامی، حتی در حد خطوط کلی و ویژگی‌های ابتدایی آن، به قلم مهندسان یا جغرافیدانان در دست نیست. مؤمنی می‌نویسد: باید خاطر نشان شود که شهر اسلامی که بر مبنای عمل به احکام و اصول دین اسلام شکل گرفته باشد، بنابر پژوهش‌های تاریخی تاکنون شکل خاص و ناب آن پدید نیامده است با این‌که رگه‌های اسلامی اصیلی در شهرهای سرزمین‌های اسلامی وجود داشته و تا حدودی بازمانده‌های آن یافت می‌شود. از این‌رو شهرهای کشورهای اسلامی را باید شهرهای دوران بعد از اسلام و یا شهرهای سرزمین اسلامی نامید و نه شهرهای اسلامی (مؤمنی، ۱۳۶۵: ۲۶).

۲-۲- شهرسازی ایرانی - اسلامی (۲)

شهرسازی ایرانی - اسلامی، مشتکل بر مبانی نظری و تئوری‌های مربوط به اصول و ارزش‌هایی است که باید در طراحی و برنامه‌ریزی و ایجاد محیط زندگی مسلمانان رعایت شوند و بر روابط انسان با محیط (طبیعی و مصنوعی) و با سایر هم‌نوعان خویش حاکم باشند. این اصول و ارزش‌ها از تعالیم اسلامی استخراج خواهند شد و در بردارنده‌ی عوامل مهم فرهنگ ملی که با آنها در تضاد و تناقض نباشند، نیز هستند. اجمالاً باید گفت که منبع اصلی اصول حاکم بر کلیه‌ی اعمال مسلمانان و از جمله شهرسازی آن‌ها قرآن کریم و سنت پیامبر (ص) هستند (نقی‌زاده، ۱۳۷۹: ب).

۲-۳- اصول شهرسازی ایرانی - اسلامی (۳)

۲-۳-۱- مسجد محوری (۴)

در تمامی کشورهای اسلامی، نقش مسجد به‌عنوان مهم‌ترین عنصر ساختار شهر، بسیار حائز اهمیت است. مسجد محوری را می‌توان در دو عرصه‌ی سازماندهی فضایی و سیمای شهری مورد توجه قرار داد. نماهای یک شهر، بخشی از سیمای کلی آن است

که انتقال دهنده‌ی مفاهیم اعتقادی، اجتماعی، فرهنگی و بازتابنده‌ی هویت آن شهر هستند (علاقه‌بندان، ۱۳۸۹: ۷۶). در حوزه‌ی ساماندهی نیز مسجد به‌عنوان یکی از کانون‌های اجتماعی و فضاهای شهری تعریف می‌شود.

تصاویر ۱ و ۲: نمای بیرونی و درونی مسجد حضرت ولی عصر؛ اولین و بزرگترین مسجد جدید هشتگرد

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۱

۲-۳-۲- درون‌گرایی (۵)

درون‌گرایی مفهومی است که به‌صورت یک اصل در معماری ایران وجود داشته است و با حضوری آشکار به صورت‌های متنوع قابل درک و مشاهده است. باید یکی از ویژگی‌های غیرقابل انکار آثار معماری و ابنیه گذشته همانند خانه، مسجد، مدرسه، کاروانسرا، حمام و غیره را خصوصیت درون‌گرایانه آنان دانست، که ریشه‌ی عمیق در مبانی و اصول اندیشه‌ی اجتماعی و فرهنگی این سرزمین دارد (معماریان، ۱۳۸۴: ۳۴). مهم‌ترین مزایایی که رعایت این اصل در معماری گذشته ایجاد می‌کرد را می‌توان در مواردی همچون سازگاری و همزیستی اقلیمی، بهره‌مندی از آزادی فردی در حریم‌های خصوصی، افزایش امنیت اجتماعی، امکان طبیعت‌گرایی، زمینه‌سازی برای تعالی‌جویی معنوی، بسترسازی درون‌گرایی شخصیتی و خودیابی، عدم بروز تفاخرات اجتماعی و محلی، تحکیم و تقویت خانواده محوری و غیره دانست. به نظر می‌رسد برای رسیدن به این ارزش‌ها راهی جز احیا این اصل که از مصادیق بازگشت به فرهنگ و جغرافیای خویشتن است وجود ندارد (مشکینی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱).

تصاویر ۳ و ۴: پرده، نرده، شبکه و حصیر برای پوشیدگی در برخی آپارتمان‌های شهر جدید هشتگرد

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۱

۲-۳-۳- محله محوری (۶)

سه معیار اصلی مکان، منافع مشترک و حس تعلق و وابستگی در تعریف و تبیین مفهوم محله نقش اساسی ایفا می‌کنند. معیار مکان در تبلور مفهوم محله و اجتماع محلی در مباحث برنامه‌ریزی شهری نقشی عمده دارد. این معیار به محدوده‌ای اشاره دارد که مردم داشته‌های مشترکی در آن دارند و می‌توانند این عناصر مشترک را به لحاظ جغرافیایی ادراک کنند. معیار منافع مشترک گویای آن است که افراد اجتماع محلی، به جز مکان، ویژگی‌ها و عناصری را به اشتراک می‌گذارند و براساس مؤلفه‌های مشترکی چون باورهای دینی، گرایش‌های اخلاقی و سیاسی و یا شغل گردهم آمده و با یکدیگر مرتبط هستند. حس تعلق و وابستگی می‌تواند به صورت حس تعلق به مکان و یا وابستگی به گروه یا اندیشه‌ای خاص جلوه کند و در شکل پیشرفته‌ی خود موجب تعامل و همبستگی عمیق میان انسان‌ها با یکدیگر و نیز میان انسان با محیط زندگی خود شود (نادری بوانلو، ۱۳۸۵: ۵).

تصاویر ۵ و ۶: برخی نشانه‌های شهری (میدان مادر و میدان ساعت) در شهر جدید هشتگرد

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۱

۲-۳-۴- طبیعت‌گرایی (۷)

در فرهنگ لغات آکسفورد واژه Nature به معنی کل جهان و همه مخلوقات به غیر از چیزهای ساخته‌ی دست بشر آمده است. واژه لاتین "Nature" از ریشه "Nat" به معنی «زادن و زاده شدن» گرفته شده است و این خود مفهوم کهن زاینده‌گی طبیعت و فرزندگی ما را تأیید می‌کند (نصر، ۱۳۷۹). در علوم مربوط به محیط زیست «محیط طبیعی» را بخشی از محیط زیست می‌دانند که ساخته و پرداخته انسان نباشد. بر این مبنای جنگل‌ها، درختزارها، دریاها، رودخانه‌ها و در مجموع کلیه چشم‌اندازهای طبیعی محیط طبیعی را تشکیل می‌دهند (سلطانی، ۱۳۷۱). طبیعت در تعالیم اسلامی نیز، به‌عنوان یکی از ابزارهای شناخت مطرح شده است و متفکرین اسلامی نیز بر این امر تأکید کرده‌اند (مطهری، ۱۳۶۷؛ جوادی‌عاملی، ۱۳۶۳؛ نصر، ۱۳۵۹). بسیاری از آیات قرآن کریم بیانگر توجه به طبیعت به‌عنوان آیات (نشانه علم و قدرت) الهی و ابزار شناخت هستند. علاوه بر قرآن کریم، روایات رسیده از معصومین نیز بر این امر تأکید دارند که یکی از معروف‌ترین آن‌ها (توحید مفضل) از امام جعفر صادق است (مجلسی، ۱۳۵۹). همه اینها لزوم ارتباطی نزدیک و مداوم بین انسان و طبیعت را ضروری می‌کند تا امکان بهره‌گیری از این آیات الهی و تفکر در آن‌ها و هم‌چنین بهره‌گیری از اصول و قوانین حاکم بر آنها در جهت ایجاد محیط مناسب زندگی انسان فراهم آید.

تصاویر ۷ و ۸: نمایی از پارک ولی عصر و چمن‌آرا در شهر جدید هشتگرد

منبع: نگارندگان، ۱۳۹۱

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، توصیفی - تحلیلی است. با مطالعه مبانی نظری و پیشینه پژوهش در زمینه شهرسازی ایرانی اسلامی، شاخص‌هایی انتخاب و با استفاده از تکنیک دلفی

در دو مرحله جهت پالایش مؤلفه‌ها، معیارها و زیرمعیارها بهره گرفته شد؛ و در نهایت به صورت گویه‌هایی در قالب پرسش‌نامه تنظیم و با استفاده از روش پیمایشی، از ساکنان شهر پرسش شد. نمونه‌ی آماری شامل ۳۷۹ نفر از ساکنین شهر جدید هشتگرد بوده که به کمک فرمول کوکران تعیین شد. برای تعیین اعتماد یا پایایی، با انجام پیش آزمون و تکمیل آن در نمونه‌ای مقدماتی به حجم ۳۵ نفر، با انجام آلفای کرونباخ به اصلاح نهایی گویه‌ها اقدام شد. ۰/۷۹ آلفای به دست آمده است، که نشان از همبستگی درونی گویه‌هاست. تجزیه و تحلیل و سنجش شاخصه‌ها نیز، با به کارگیری روش‌های آماری نظیر توزیع فراوانی، میانگین، انحراف معیار و آزمون T تک‌نمونه‌ای صورت گرفته است.

یافته‌های پژوهش

۱- یافته‌های توصیفی

میزان توافق ساکنین شهر جدید هشتگرد نسبت به گویه‌های طرح شده در پرسش‌نامه برای آن که میزان توافق ساکنین شهر جدید هشتگرد را نسبت به گویه‌های طرح شده در پرسش‌نامه بسنجیم عدد ۳ را به عنوان ملاک مقایسه نظرات ساکنین شهر، در نظر گرفتیم. از آنجا که پرسش‌نامه براساس طیف لیکرت تنظیم شده است، عدد ۳ میانگین پاسخ‌های مذکور است. در جدول ۲ وضعیت ابعاد مسجد محوری، محله محوری، طبیعت گرایی و درون گرایی در شهر جدید هشتگرد نشان داده شده است.

جدول ۲: مقادیر میانگین و انحراف معیار ابعاد شاخص مسجد محوری ($n=379$)

انحراف معیار	میانگین*	گویه‌ها
۰/۸۲	۱/۸۰	مساجد شهر، همانند مساجد قدیمی ساخته شده است.
۰/۷۷	۱/۷۴	هنگام ورود به مسجد محله‌ی خود، همان حس مساجد قدیمی را دارید.
۰/۸۳	۲/۱۳	در فضای درونی مساجد، عوامل کالبدی نظیر صحن، حیاط و یا عوامل آب به چشم می‌خورد.
۱/۰۴	۲/۰۶	آب‌نما و حوض
۱/۱۳	۲/۹۱	گنبد و مناره
۱/۸۸	۲/۸۳	معماری و کاشیکاری
۱/۲۴	۲/۹۰	دسترسی به مسجد محل سکونت به راحتی امکان پذیر است.
۱/۲۹	۲/۴۱	صدای اذان را به هنگام نماز، از خانه‌ی خود می‌شنوید.

۱/۳۰	۲/۳۸	به هنگام شرکت در نماز جماعت با نمازگزاران، ارتباط دوستی دارید.	
۱/۴۰	۲/۶۸	در برگزاری آیین‌های مذهبی در ایام محرم و صفر یا ماه مبارک رمضان، در مساجد مشارکت می‌کنید.	
۱/۳۰	۲/۴۷	حضور در مراسم	در مساجد شهر خود نوع مشارکت شما در هر یک از موارد روبرو، به چه میزان است؟
۰/۹۵	۱/۹۶	کمک مالی	
۱/۸۴	۱/۸۱	انجام قسمتی از امور مسجد	
۱/۰۵	۲/۶۸	سادگی در احداث مساجد شهر شما، مراعات شده است.	
۲/۰۹	۲/۷۲	ادای نماز	به چه میزان هدف شما از رفتن به مسجد محل خود موارد روبرو است؟
۱/۰۵	۱/۹۴	قرائت قرآن	
۱/۳۹	۲/۷۵	شرکت در مراسم عزاداری و جشن‌های مذهبی	
۱/۱۸	۱/۹۹	رفتن به کتابخانه مسجد	
۱/۲۷	۲/۳۶	تعامل با اهل محل	
۱/۴۰	۳/۰۴	از این‌که محل سکونت شما در نزدیکی مسجد است، احساس امنیت و آرامش دارید.	

* بر حسب طیف لیکرت: ۱- خیلی کم، ۲- کم، ۳- تا حدودی، ۴- زیاد، ۵- خیلی زیاد

جدول ۳: مقادیر میانگین و انحراف معیار ابعاد شاخص محله محوری (n=۳۷۹)

انحراف معیار	میانگین*	گویه‌ها
۱/۱۲	۳/۴۸	محدوده محله خود را به طور کامل می‌شناسید.
۰/۹۴	۳/۵۰	ساختمان‌ها و خانه‌های محله خود را به خوبی می‌توانید از هم تشخیص دهید.
۰/۸۶	۲/۵۸	عناصر و نشانه‌های شاخص در محله‌ای که در آن زندگی می‌کنید برای شما قابل تشخیص است.
۰/۹۷	۱/۷۸	فضاهای ساخته شده نسبت به فضاهای عمومی و باز خیلی بیشتر است.
۱/۲۳	۲/۴۵	دسترسی به مرکز تجاری شهر به راحتی امکان‌پذیر است.
۱/۲۰	۲/۱۳	در محله خود، دسترسی به کتابخانه و سالن‌های مطالعه به راحتی امکان‌پذیر است.
۱/۲۴	۲/۵۳	دسترسی به فضاهای سبز به راحتی امکان‌پذیر است.
۰/۸۷	۱/۷۲	فضاهای سبز در محله به خوبی تجهیز شده‌اند.
۱/۱۱	۲/۴۱	کودکان و نوجوانان مجبورند برای دسترسی به مدرسه، مسافت زیادی را طی کنند.
۰/۸۳۹	۱/۵۸	دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی در محله به راحتی امکان‌پذیر است.
۰/۸۳۱	۱/۷۳	فضاهای ورزشی کافی و مناسبی در محله وجود دارد.
۰/۶۳	۱/۵۲	فعالیت‌های سرگرمی و خدماتی به آسانی در دسترس است.
۱/۰۲	۱/۹۸	تهیه و تدارک نیازهای اساسی و روزمره در محله به راحتی امکان‌پذیر است.

۱/۰۴	۱/۹۰	وجود دامنه وسیعی از کالاها در مغازه‌های محله، ما را از عبور و مرور به سایر محلات معاف می‌کند.	
۰/۸۶	۱/۵۷	فقدان فضاهای عمومی، اجازه گذران اوقات فراغت را نمی‌دهد.	
۱/۰۸	۱/۹۰	قسمت‌های مختلف محله از جنب‌وجوش خاصی برخوردار نیست.	
۰/۷۸	۱/۶۴	روزها اغلب تکراری و مثل هم هستند.	
۱/۲۶	۳/۱۳	در هنگام شب، خطرات زیادی برای رفت‌وآمد اهل محله وجود دارد.	
۱/۲۱	۳/۴۲	به راحتی می‌توان افراد شرور و خرابکار را در محله دید.	
۰/۹۹	۳/۹۸	هرج‌ومرج و بی‌نظمی در محل تحمل ناپذیر است.	
۰/۹۹	۲/۸۶۰	به اهالی محله خود اعتماد زیادی دارید.	
۱/۰۵۵	۳/۳۲	در محله‌ی خود احساس امنیت و آرامش می‌کنید.	
۱/۰۵۰	۳/۱۸	زندگی در محله‌ی شما بدون استرس است.	
۱/۰۸	۲/۷۱	صمیمیت خاصی بین ساکنین اهل محله وجود دارد.	
۱/۱۲	۲/۲۶	در امور مختلف محله‌ی خود شرکت می‌کنید.	
۱/۱۹	۲/۶۳	همسایگان خود را می‌شناسید و با آنان تعامل دارید.	
۱/۱۵	۲/۱۲	زمان زیادی را در فضاهای عمومی محله سپری می‌کنید.	
۱/۰۴	۲/۱۸	این شهر همان جایی است که من می‌خواهم.	تا چه میزان با جملات روبرو موافق هستید؟
۱/۱۷	۲/۳۶	از روی میل و علاقه‌ام می‌خواهم در این محله زندگی کنم.	
۱/۲۲	۲/۸۶	حس خاصی نسبت به این مکان ندارم.	
۰/۹۹	۱/۹۹	به طور عاطفی وابسته به این مکان هستم.	
۰/۹۸	۱/۶۸	این شهر و محله بخشی از هویت من است.	
۱/۱۶	۲/۰۷	خیلی برایم سخت است که این مکان را ترک کنم.	
۱/۳۰	۲/۳۱	صدای همسایه‌ها	تا چه حد از از صداهای ناشی از موارد روبرو احساس ناراحتی می‌کنید؟
۱/۲۹	۲/۳۹	صدای کودکان و نوجوانان	
۱/۴۲	۲/۴۱	صدای حیوانات	
۱/۲۹	۲/۳۰	وسایل نقلیه	
۰/۹۷	۱/۶۴	فعالیت‌های صنعتی	
۱/۳۴	۲/۷۱	فعالیت‌های ساختمانی	
۳/۰۷	۲/۶۹	زباله و آشغال	تا چه حد از بوهای ناشی از موارد روبرو احساس ناراحتی می‌کنید؟
۱/۱۴	۱/۸۷	دود و گاز وسایل نقلیه	
۲/۸۴	۲/۳۱	فعالیت‌های صنعتی	
۱/۴۸	۲/۶۲	رواناب و فاضلاب جوی‌ها	

* بر حسب طیف لیکرت: ۱- خیلی کم، ۲- کم، ۳- تاحدودی، ۴- زیاد، ۵- خیلی زیاد

جدول ۴: مقادیر میانگین و انحراف معیار ابعاد شاخص طبیعت گرایی ($n=379$)

انحراف معیار	میانگین*	گویه‌ها
۱/۰۶	۳/۶۹	اتاق‌های خانه شما، از نور و روشنایی کافی بهره‌مند است.
۱/۱۶	۳/۳۹	برای تهویه و آسایش فضای داخلی خانه، بیشتر از تهویه طبیعی استفاده می‌کنید.
۱/۱۷	۲/۴۵	به اندازه علاقه و نیاز خود، به پرورش گیاه در خانه می‌پردازید.
۱/۲۳	۲/۶۸	در نزدیکی محله‌ی خود به پارک و فضاهای باز طبیعی دسترسی دارید.
۱/۱۵	۲/۱۹	پارک‌ها و فضاهای باز طبیعی موجود در محل و شهر، برایتان پاسخگوست.
۰/۷۸	۱/۷۷	در فضاهای عمومی شهر، آب‌نما یا فواره تعبیه شده است.
۱/۱۳	۲/۷۶	از منزل مسکونی خود، به چشم‌اندازهای طبیعی دید دارید.
۰/۹۸	۲/۶۹	در فضای شهری که زندگی می‌کنید به چشم‌اندازهای طبیعی دید دارید.
۱/۱۹	۲/۷۶	ساختمان‌ها و یا معابر شهری، مزاحم دید شما نسبت به مناظر طبیعی است.
۰/۷۸	۳/۸۱	شهر دارای فاضلاب یکپارچه است.
۱/۷۹	۳/۰۸	منابع آب زیرزمینی و روی زمینی نسبت به آلودگی‌های محیطی محافظ است.
۰/۸۷	۳/۲۸	سیستم دفع فاضلاب و جمع‌آوری زباله از کارایی لازم برخوردار نیست.
۱/۱۱	۳/۵۷	عبور و مرور ماشین‌های سنگین و سواری موجب مزاحمت شما می‌شود.
۱/۴۰	۳/۰۹	وجود حوض آب یا استخر در خانه ضروری است.
۱/۲۸	۲/۱۷	وجود حیاط در واحد محل سکونت، اصل اساسی است.
۱/۰۰۶	۱/۸۹	وجود باغچه در حیاط واحد مسکونی، اصل اساسی است.

* بر حسب طیف لیکرت: ۱- خیلی کم، ۲- کم، ۳- تا حدودی، ۴- زیاد، ۵- خیلی زیاد

جدول ۵: مقادیر میانگین و انحراف معیار ابعاد شاخص درون‌گرایی ($n=379$)

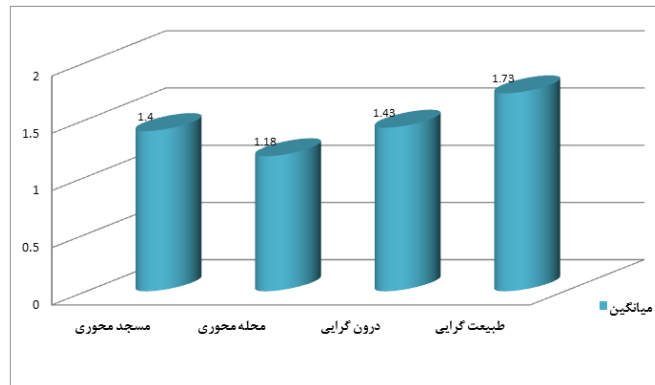
انحراف معیار	میانگین*	گویه‌ها
۱/۱۵	۲/۹۷	درون خانه، برای شما جذاب و تحمل آن مطلوب و دوست داشتنی است.
۱/۰۳	۲/۸۲	بین ورودی خانه‌ها، حریم و فاصله‌ی مطلوب در نظر گرفته شده است.
۰/۸۲	۳/۱۵	سیمای خانه‌ها تا حد زیادی در معابر عمومی تشخیص یافته است.
۰/۸۱	۲/۵۴	خانه‌های احداث شده در محله، مشرف به خانه‌های همسایگان است.
۰/۹۰	۲/۵۰	پنجره‌های نصب شده در خانه‌ها، بر خانه‌های همسایگان اشراف دارد.
۱/۰۵	۲/۶۰	دیدن چشم‌اندازهای بیرونی از خانه خود، همراه با اشراف به خانه‌ی همسایگان است.

۱/۰۴	۲/۷۰	بهره‌مندی از آفتاب و باد، همراه با مزاحمت‌های بصری همسایگان است.
۰/۹۲۹	۱/۶۸	در بالکن خانه‌ها، فضای دنجی برای بهره‌برداری نیمه‌خصوصی و بدون مزاحمت و اشرف وجود دارد.
۰/۸۶	۱/۸۷	در محله، فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، نیمه‌خصوصی و خصوصی تفکیک شده است.
۱/۰۸	۳/۵۳	به محض باز شدن درب خانه، کل حیاط در معرض دید خارجی قرار می‌گیرد.
۱/۰۳	۳/۲۷	سادگی و عدم تجملات در نمای ساختمان‌های شهر مشهود است.

* برحسب طیف لیکرت: ۱- خیلی کم، ۲- کم، ۳- تا حدودی، ۴- زیاد، ۵- خیلی زیاد

جدول‌های فوق، مقادیر میانگین و انحراف معیار ابعاد مورد بررسی چهار شاخص شهرسازی ایرانی اسلامی در کل شهر را برحسب طیف لیکرت برای هر یک از افراد پاسخگو توصیف می‌کند. جایی که مقادیر انحراف معیار نسبت به میانگین خیلی کوچک است، نشان‌دهنده‌ی این موضوع است که گزینه‌ی انتخابی هر یک از پاسخگویان به سؤالات، نزدیک به هم بوده است و در مواردی که عدد انحراف معیار عدد بزرگتری است، عکس این امر صادق است. به گونه‌ای که بیشترین انحراف معیار از میانگین مربوط به شاخص طبیعت‌گرایی و کمترین مربوط به شاخص محله‌محوری و مسجد‌محوری است.

نمودار ۱: میانگین چهار اصل شهرسازی ایرانی اسلامی در شهر جدید هشتگرد از دیدگاه ساکنین

مقایسه‌ی حد متوسط گویه‌های مورد بررسی در اصول شهرسازی ایرانی اسلامی با میانگین وضع موجود از دیدگاه پرسش‌شوندگان نشانگر آن است که میزان وضع موجود هر یک از شاخصه‌ها کمتر از حد متوسط گویه‌ها است. همان‌طور که نمودار ۱

نشان می‌دهد، امتیاز هر چهار اصل شهرسازی ایرانی اسلامی پایین‌تر از عدد ۳ است. از طرف دیگر برای محاسبه‌ی وضعیت کلی هر شاخص، میانگین کل گویه‌های هر شاخص محاسبه و سپس با Recode گرفتن و در نظر گرفتن عدد ۳ به‌عنوان حد متوسط، هر یک از شاخص‌ها در سه سطح پایین‌تر از حد متوسط، متوسط و بالاتر از حد متوسط دسته‌بندی شدند. نتایج نشان داد که در شاخص مسجدمحوری ۷۹/۷ درصد، در شاخص محله‌محوری ۹۰/۸ درصد، در شاخص طبیعت‌گرایی ۵۸ درصد و در شاخص درون‌گرایی ۷۲/۳ درصد از نظرات ساکنین شهر پایین‌تر از حد متوسط قرار دارند (جدول ۶). بنابراین چنین می‌توان استنباط کرد که شهر جدید هشتگرد به لحاظ شهرسازی ایرانی اسلامی در سطح پایینی قرار دارد.

جدول ۶: ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای شاخصه‌های شهرسازی ایرانی اسلامی از دیدگاه پاسخگویان

اصول	پایین‌تر از حد متوسط	متوسط	بالاتر از حد متوسط
مسجدمحوری	۷۹/۹	۰/۵	۱۹/۸
محله‌محوری	۹۰/۸	-	۹/۲
طبیعت‌گرایی	۵۸	۱۰/۶	۳۱/۴
درون‌گرایی	۷۲/۳	۱۲/۱	۱۵/۶

منبع: مطالعات میدانی و محاسبات نگارنده

۲- یافته‌های تحلیلی

برای سنجش میزان پیاده‌سازی شاخصه‌های شهرسازی ایرانی اسلامی در شهر جدید هشتگرد، از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. در پرسشنامه طراحی شده، از آنجا که، سؤالات جهتی یکسان نداشتند، از Recode کردن جهت یکسان‌سازی سؤالات استفاده شد و همه‌ی سؤالات جهت مثبت پیدا کردند. از طرف دیگر، با توجه به این‌که در پرسشنامه از طیف لیکرت که طیفی ۵ ارزشی است استفاده شده بود؛ در تحلیل آماری نیز ۵ ارزش داده شد (عدد ۵ کاملاً موافق، عدد ۴ موافق، عدد ۳ تا حدودی موافق، عدد ۲ مخالف و عدد ۱ کاملاً مخالف). برای انجام آزمون T تک‌نمونه‌ای عدد ۳ که حد متوسط است، در تعداد گویه‌های هر بعد، ضرب شد. عدد حاصله، امتیاز حد متوسط است که برای مقایسه وضعیت هر یک از شاخص‌ها، مورد نظر قرار گرفت.

جدول ۷: وضعیت شاخص‌های شهرسازی ایرانی اسلامی در شهر جدید هشتگرد

اصول	امتیاز حد متوسط	میانگین وضع موجود	اختلاف میانگین	سطح معنی‌داری
مسجدمحوری	۶۰	۴۷/۶	۱۲/۴	۰/۰۰۰
محلهمحوری	۱۲۹	۱۰۲/۳۴	۲۶/۶۶	۰/۰۰۰
درون‌گرایی	۳۳	۲۹/۵۹	۳/۴۱	۰/۰۰۰
طبیعت‌گرایی	۴۸	۴۶/۸۸	۱/۱۲	۰/۰۰۰

منبع: مطالعات میدانی و محاسبات نگارنده

بر طبق جدول فوق، آزمون T تک‌نمونه‌ای، میانگین ۴۷/۶ را برای شاخص مسجدمحوری، ۱۰۲/۳۴ برای شاخص محلهمحوری، ۲۹/۵۹ برای شاخص درون‌گرایی و ۴۶/۸۸ را برای شاخص طبیعت‌گرایی نشان می‌دهد که نسبت به امتیاز حد متوسط‌شان، به ترتیب ۱۲/۴، ۲۶/۶۶، ۳/۴۱ و ۱/۱۲ واحد پایین‌تر است. وضعیت کلی شاخص‌ها نیز میانگین ۲۲۶/۴۱ را برای شهر جدید هشتگرد نشان می‌دهد. اختلاف این میانگین با امتیاز حد متوسط ۴۳/۵۹ واحد است که با توجه به سطح معنی‌داری کمتر از ۰/۰۵ می‌توان این اختلاف را معنادار دانست و چنین نتیجه‌گیری کرد که چهار اصل مسجدمحوری، محلهمحوری، درون‌گرایی و طبیعت‌گرایی در طراحی و برنامه‌ریزی شهری شهر جدید هشتگرد مورد توجه چندانی قرار نگرفته است و با هویت ایرانی اسلامی فاصله زیادی دارد.

خلاصه و نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شد مهم‌ترین اصول شهرسازی ایرانی اسلامی را شناسایی و براساس آن‌ها میزان تبعیت شهر مورد مطالعه را نسبت به اصول مطرح شده از دیدگاه ساکنین، ارزیابی کند. به این منظور پرسش‌نامه‌ای براساس تکنیک دلفی طرح و بین ۳۷۹ نفر از ساکنین شهر جدید هشتگرد توزیع شد. مقایسه‌ی حد متوسط گویه‌های مورد بررسی با میانگین وضع موجود از دیدگاه پرسش‌شوندگان نشانگر آن بود که میزان وضع موجود هر کدام از اصول مسجدمحوری (۱/۴)، محلهمحوری (۱/۱۸)، درون‌گرایی (۱/۴۳)، طبیعت‌گرایی (۱/۷۳)، کمتر از حد متوسط گویه‌ها (۳) است. برای سنجش میزان پیاده‌سازی اصول نیز در شهر جدید هشتگرد از آزمون T تک‌نمونه‌ای استفاده شد؛ وضعیت کلی شاخص‌ها میانگین ۲۲۶/۴۱ را نشان می‌دهد. اختلاف این

میانگین با امتیاز حد متوسط ۴۳/۵۹ واحد است. با توجه به یافته‌های تحقیق می‌توان دریافت که اصول شهرسازی ایرانی اسلامی در شهر جدید هشتگرد مورد توجه چندانی قرار نگرفته است. در حالی که انتظار می‌رفت در طراحی و برنامه‌ریزی شهرهای جدید که بر بستری طبیعی و بکر شکل می‌گیرند، اصول مورد توجه قرار گیرد، که این‌گونه نبوده است. لذا به نظر می‌رسد، تحقق شهری هماهنگ با فرهنگ اسلامی، مستلزم داشتن طرح و برنامه‌هایی با جهت‌گیری اسلامی است و پرداختن به اصول مهم شهرسازی ایرانی اسلامی از الزامات مهم در این زمینه به شمار می‌رود. این نوشتار می‌کوشد با استفاده از متخصصین حوزه شهر اسلامی برخی از اصول مهم را معرفی و معیارهایی در جهت پیاده‌سازی هر یک از آن‌ها ارائه نماید.

پیوست

1. Islamic City
2. Iranian Islamic urbanism
3. Iranian Islamic urbanism indicators
4. Mosque – based
5. Introspection
6. Neighborhood – based
7. Naturalism

منابع

- اقبال‌لاهوری، محمد (۱۳۴۹)؛ *احیای فکر دینی در اسلام*، ترجمه احمد آرام، تهران: نشر دفتر مطالعات فرهنگ دینی.
- باقری، اشرف‌السادات (۱۳۸۶)؛ *نظریه‌هایی درباره شهرهای قلمرو فرهنگ اسلامی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- پیرنیا، محمدکریم؛ معماریان، غلامحسین (۱۳۸۶)؛ *سبک‌شناسی معماری ایرانی*، تهران: انتشارات سروش دانش.
- تقوایی، علی‌اکبر؛ معروفی، سکینه (۱۳۸۹)؛ «ارزیابی نقش مساجد در ارتقاء کیفیت محیط؛ مطالعه موردی: مسجد امیر تهران»، *مدیریت شهری*، دوره ۸، ش ۲۵، صص ۲۱۹-۲۳۴.
- ----- (۱۳۸۹)؛ «تعامل معماری مساجد با فضاهای شهری»، *ماهنامه دینی، فرهنگی، اجتماعی مسجد*، ش ۱۵۳-۱۵۲، صص ۶۹-۸۱.
- جوادی‌آملی، عبدالله (۱۳۸۰)؛ *مجموعه آثار آیت‌الله جوادی آملی*، قم: لوح فشرده‌ی اسراء.
- رهنمایی، محمدتقی؛ فرهودی، رحمت‌اله؛ قالیباف، محمدباقر؛ هادی‌پور، حلیمه‌خاتون (۱۳۸۶)؛ «سیر تحول ساختاری و عملکردی محله در شهرهای ایران»، *فصلنامه جغرافیا*، دوره ۵، ش ۱۲ و ۱۳، صص ۱۹-۴۳.
- سیفیان، محمدکاظم؛ محمودی، محمدرضا (۱۳۸۶)؛ «محرّمیت در معماری سنتی ایران»، *هویت شهر*، دوره ۱، ش ۱، صص ۳-۱۴.
- شرکت عمران شهرهای جدید (۱۳۸۹)؛ *شهرهای جدید ایران*، تهران.
- علاقه‌بنندان، امیرمحمد (۱۳۸۹)؛ «مسجد و جایگاه آن در سیمای شهر اسلامی»، *فصلنامه پنجره*، دوره ۲، ش ۸، صص ۵۶-۵۷.
- فرید، یدالله (۱۳۷۵)؛ *جغرافیا و شهرشناسی*، تبریز: انتشارات دانشگاه تبریز.
- قاسمی، اکرم (۱۳۹۱)؛ «ارزیابی شهر جدید هشتگرد بر مبنای شاخصه‌های شهرسازی ایرانی اسلامی»، استاد راهنما دکتر ابوالفضل مشکینی، استاد مشاور دکتر مهدی حمزه‌نژاد، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- کریم‌زاده، جمشید (۱۳۸۹)؛ «مبانی فکری در معماری و شهرسازی ایران معاصر»، *ماهنامه بین‌المللی راه و ساختمان*، دوره ۸، ش ۷۲، صص ۶۹-۷۵.
- لینیچ، کوین (۱۳۵۰)؛ *سیمای شهر*، ترجمه منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه ملی ایران.
- مرتضی، هشام (۱۹۵۹)؛ *اصول سنتی ساخت و ساز در اسلام*، ترجمه ابوالفضل مشکینی و کیومرث حبیبی، تهران: انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- مشکینی، ابوالفضل؛ حمزه‌نژاد، مهدی؛ قاسمی، اکرم (۱۳۹۲)؛ «مبانی جغرافیایی و فرهنگی درون‌گرایی و محرّمیت در معماری و شهرسازی اسلامی (مطالعه موردی: بافت قدیم شهر اصفهان)»، همدان: *اولین همایش ملی معماری، مرمت، شهرسازی و محیط زیست پایدار*.
- ----- (۱۳۹۴)؛ «تدقیق مفهومی و تشریح راه‌کارها و شاخص‌های تحقق‌سنجی چهار اصل مسجدمحوری، محله‌محوری»، *دورن‌گرایی و طبیعت‌گرایی در شهر ایرانی اسلامی، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی*، دوره ۲، ش ۸، صص ۱۸-۳۵.
- مشهدی‌زاده دهاقانی، ناصر (۱۳۷۴)؛ *تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران*، تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۸)؛ *مجموعه‌ی آثار*، مجلات گوناگون، تهران: صدرا.

- معماریان، غلامحسین (۱۳۸۴): *سیری در مبانی نظری معماری*، تهران: انتشارات سروش دانش.
- منصوری، علی (۱۳۸۹): «حجاب و پوشیدگی در شهرسازی ایرانی - اسلامی نمونه موردی: بافت قدیم شهر شیراز»، *فصلنامه مسکن و محیط روستا*، دوره ۲۹، ش ۱۳۰، صص ۳۸-۴۹.
- نادری بوانلو، محمد (۱۳۸۹): «تحقق مشارکت شهروندی در قالب محله محوری با توجه به شرایط ایران»، تهران، اداره کل مطالعات اجتماعی فرهنگی شهرداری تهران: *اولین همایش شهروندی و مدیریت محله‌ای حقوق و تکالیف*.
- نقره‌کار، عبدالحمید (۱۳۸۷): *درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی*، تهران: مرکز تحقیقات شهرسازی و معماری دانشگاه علم و صنعت.
- نقی‌زاده، محمد (۱۳۷۹): «حکمت سلسله‌مراتب در معماری و شهرسازی»، ارگ بم، کرمان: *مجموعه مقالات دومین کنگره‌ی تاریخ معماری و شهرسازی*.
- (۱۳۸۳): «بازرهای شهر و معماری اسلامی»، *نامه فرهنگستان علوم*، ش ۲۶ و ۲۷، صص ۴۳-۷۴.
- (۱۳۸۷): *شهر و معماری اسلامی (تجلیات و عینیات)*، اصفهان: انتشارات مانی.
- (۱۳۹۰): «ریشه‌های شهر اسلامی در متون اسلامی»، *کتاب ماه هنر*، ش ۱۵۵، صص ۲۶-۱۲.
- Eben Saleh, Mohammed Abdullah. Habitat International (1998); "The impact of islamicand customary laws on urban form development in southwestern Saudi", *Habitat International*, Volume 22, Issue 4, Vancouver: 537-556.
- Jamalinezhad, Mahdi, Seyed Mohammadreza Talakesh & Seyed Hassan Khalifeh Soltani (2012); "Islamic Principles and Culture Applied to Improve Life Quality in Islamic Cities", *Social and Behavioral Sciences*, Volume 35, Elsevier: 330-334.
- AlSayyad, N, Türel, I (2009); "Islamic urbanism", *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier: 598-306.